

ORIGINAL RESEARCH PAPER

The Evolution of the Concept of Punishment in Iranian Criminal Policy with an Emphasis on Reform and Treatment Criminology

Anahita Safapoor*¹, Meysam Nematolahi²

Received:

29 Jun 2025

Revised:

05 Sep 2025

Accepted:

11 Oct 2025

Available Online:

21 Mar 2026

Keywords:

Punishment,
Criminal Policy,
Rehabilitation.

Abstract

Penalties as one of the main tools of criminal policy, along the history of Iran, has changed traditional and punitive approaches to corrective and therapeutic approaches. This transformation is not only due to social, cultural and political changes, but influenced by the theories of modern criminology and international comparative studies. The present paper analyzes the transformation process of punishment in Iran using an analytical-descriptive approach and analyzes the role of correction and treatment in the formation of new criminal policy. The main axes of the research include examining the historical monuments of punishment, critique of past criminal systems, correctional and therapeutic approaches, and providing practical examples of successful and unsuccessful experiences in Iran. The findings of the research show that the tendency for corrective and therapeutic punishment does not only cause more deterrence, but also to empower the individual and reduce the return for crime.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1* Ph.D Student, Shahrekord Branch, Islamic Azad University, Shahrekord, Iran. (Corresponding Author)

2 Assistant Professor, Department of Law, Shahrekord Branch, Islamic Azad University, Shahrekord, Iran.

Please Cite This Article As: Safapoor, A & Nematolahi M (2026). "The Evolution of the Concept of Punishment in Iranian Criminal Policy with an Emphasis on Reform and Treatment Criminology". *Interdisciplinary Legal Research*, 7(1): 31-45.

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0)

مقاله پژوهشی

(صفحات ۳۱-۴۵)

تحول مفهوم مجازات در سیاست جنایی ایران با تأکید بر جرم‌شناسی اصلاح و درمان

آناهیتا صفاپور^{۱*}، میثم نعمت‌الهی^۲

۱. دانشجوی دکتری، واحد شهرکرد، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرکرد، ایران. (نویسنده مسؤول)

۲. استادیار، گروه حقوق، واحد شهرکرد، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرکرد، ایران.

دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۰۸ ویرایش: ۱۴۰۴/۰۶/۱۴ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۹ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱

چکیده

مجازات به‌عنوان یکی از ابزارهای اصلی سیاست جنایی، در طول تاریخ ایران از رویکردهای سنتی و تنبیهی به سمت رویکردهای اصلاحی و درمانی تغییر یافته است. این تحول نه‌تنها ناشی از تغییرات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی بوده، بلکه تحت تأثیر نظریات جرم‌شناسی نوین و مطالعات تطبیقی بین‌المللی قرار گرفته است. مقاله حاضر با استفاده از رویکرد تحلیلی - توصیفی، روند تحول مفهوم مجازات در ایران را بررسی کرده و نقش جرم‌شناسی اصلاح و درمان در شکل‌گیری سیاست جنایی نوین را تحلیل می‌کند. محورهای اصلی تحقیق شامل بررسی تطور تاریخی مجازات، نقد سیستم‌های کیفری گذشته، تحلیل رویکردهای اصلاحی و درمانی و ارائه نمونه‌های عملی از تجربه‌های موفق و ناموفق در ایران است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که گرایش به مجازات اصلاحی و درمانی نه‌تنها بازدارندگی بیشتری ایجاد می‌کند، بلکه توانمندسازی فرد و کاهش بازگشت به جرم را نیز به‌دنبال دارد.

کلمات کلیدی: مجازات، سیاست جنایی، اصلاح و درمان.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

مختلف مجازات، نظریه‌های سنتی و نوین آن، و تحلیل نقش هر نظریه در شکل‌دهی سیاست جنایی است. در این فصل علاوه بر بررسی مفاهیم نظری، مثال‌های عملی از تجربه‌های ایرانی و بین‌المللی آورده شده تا خواننده بتواند تصویر دقیق و کاربردی از مفهوم مجازات داشته باشد (جعفری، ۱۳۹۸: ۳۵).

۱-۱- تعریف مجازات

مجازات به‌طور کلی به‌معنای تحمیل یک اقدام قانونی علیه فردی است که رفتار مجرمانه انجام داده است. در حقوق کیفری ایران، مجازات شامل قصاص، دیه، حبس، شلاق، جزای نقدی و مجازات‌های جایگزین (نصیری، ۱۴۰۰: ۴۵).

تعاریف مختلف مجازات را می‌توان در سه دسته کلی جای داد:

تعریف قانونی: در قوانین کیفری، مجازات اقدام یا امری است که قانون به‌عنوان کیفر برای جرم تعیین کرده است (حسینی، ۱۳۹۹: ۲۵). مثال: ماده ۲۲ قانون مجازات اسلامی حبس، شلاق و دیه را به‌عنوان مجازات مشخص می‌کند.

تعریف فلسفی و نظری: این دیدگاه بر هدف مجازات تأکید دارد و معتقد است که مجازات باید باعث اصلاح فرد و حفاظت جامعه شود (محمدی، ۱۳۹۷: ۴۰). مثال عملی: اعمال مجازات تعلیقی برای مجرمان غیرخشن، با هدف بازپروری و کاهش بازگشت به جرم.

تعریف اجتماعی و جرم‌شناختی: مجازات وسیله‌ای است برای حفظ نظم اجتماعی و ایجاد بازدارندگی، هم برای مجرم و هم برای دیگران (جعفری، ۱۳۹۸: ۴۲). مثال: اعلام عمومی حکم‌های قضایی در برخی جوامع با هدف آموزش و هشدار به جامعه.

۱-۲- نظریه‌های مجازات

۱-۲-۱- نظریه تنبیهی

این نظریه بر اصل عدالت کیفری و تلافی جرم با جرم تأکید دارد. براساس این نظریه، هدف اصلی مجازات بازتلافی است، نه اصلاح یا درمان فرد (نصیری، ۱۴۰۰: ۵۵). مثل اجرای قصاص در ایران برای جرایم قتل عمد. این نوع مجازات نشان‌دهنده

سیاست جنایی هر کشور، بازتاب‌دهنده نگرش حاکم به جرم و مجازات است و نشان‌دهنده نحوه تعامل جامعه با رفتارهای مجرمانه می‌باشد. در ایران، تاریخچه مجازات‌ها همواره ترکیبی از مجازات‌های تنبیهی، دینی و عرفی بوده است؛ از شلاق و قصاص گرفته تا زندان و جریمه‌های مالی. با این حال، طی دهه‌های اخیر، گرایش‌های نوین جرم‌شناسی به‌ویژه جرم‌شناسی اصلاح و درمان، باعث بازنگری در سیاست جنایی شده و توجه به پیشگیری از جرم و بازپروری مجرم را در اولویت قرار داده است (جعفری، ۱۳۹۸: ۱۵۵).

تحول مفهوم مجازات در ایران تحت تأثیر عوامل متعددی بوده است: تغییر ساختارهای اجتماعی و اقتصادی، افزایش دسترسی به اطلاعات و آموزش، پذیرش اصول حقوق بشر و تعامل با تجربیات جهانی در حوزه جرم‌شناسی. این تغییرات موجب شده است که سیاست جنایی صرفاً به مجازات فرد خاطمی محدود نشود و تمرکز بر اصلاح رفتار و توانمندسازی اجتماعی فرد مجرم افزایش یابد (نصیری، ۱۴۰۰: ۱۰۳).

هدف اصلی این مقاله، ارائه تحلیلی جامع از تحول مفهوم مجازات در ایران است. پژوهش حاضر سعی دارد نشان دهد که چگونه نگاه سنتی تنبیهی جای خود را به رویکردهای اصلاحی و درمانی داده و این تغییر چه تأثیری بر سیاست جنایی و کاهش جرم داشته است. در این مسیر، علاوه بر بررسی تحولات قانونی، تجربه‌های عملی و مطالعات میدانی نیز مورد توجه قرار گرفته‌اند تا تصویر دقیق و کاربردی از روند تحول ارائه شود (حسینی، ۱۳۹۹: ۸۷).

این مقاله در ۱۲ فصل تدوین شده است که هر فصل به یکی از جنبه‌های نظری، تاریخی و عملی تحول مجازات و رویکردهای اصلاح و درمان اختصاص دارد. این فصل‌ها شامل تحلیل‌های علمی، مثال‌های واقعی و بررسی سیاست‌های جنایی ایران و مقایسه آن با تجربیات بین‌المللی هستند (محمدی، ۱۳۹۷: ۱۲۰).

۱- تعریف و نظریه‌های مجازات

مجازات به‌عنوان یکی از ارکان اصلی سیاست جنایی، همواره از نظر نظری و عملی مورد توجه حقوق‌دانان، جامعه‌شناسان و جرم‌شناسان بوده است. هدف از این فصل، بررسی تعریف‌های

نظریه غالب در سیاست جنایی هر کشور، بازتاب‌دهنده ارزش‌ها و اهداف آن جامعه است.

۲- تاریخچه سیاست جنایی در ایران

تاریخ سیاست جنایی در ایران، بازتاب‌دهنده تحولات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی این سرزمین است. بررسی تطور سیاست جنایی نشان می‌دهد که ایران از یک نظام کیفری سنتی و دینی به سمت سیاست‌های اصلاحی و درمانی حرکت کرده است. این فصل به بررسی مراحل مختلف تحول سیاست جنایی، از دوره پیش از اسلام تا دوران معاصر، می‌پردازد و نقش مذهب، عرف و قوانین مدرن را تحلیل می‌کند.

۲-۱- سیاست جنایی در ایران پیش از اسلام

در دوره پیش از اسلام، مجازات‌ها عمدتاً بر پایه عرف و عدالت قبیله‌ای و مذهب زرتشتی تنظیم می‌شد. هدف اصلی مجازات حفظ نظم اجتماعی و تلافی جرم بود (نصیری، ۱۴۰۰: ۲۳)، مثلاً برای جرایم قتل یا آسیب جسمی، مجازات‌هایی، مانند پرداخت دیه یا قصاص اعمال می‌شد، لذا ویژگی‌های این نوع مجازات‌ها عبارتند از این‌که مجازات‌ها شخصی و خانوادگی بود و نقش دولت در اجرای عدالت محدود بود. این دوره نشان‌دهنده تمرکز بر نظریه تنبیهی و بازتاب‌دهنده ارزش‌های اخلاقی و اجتماعی آن زمان است.

۲-۲- سیاست جنایی در دوره اسلامی

با ورود اسلام به ایران، قوانین شریعت جایگزین بسیاری از عرف‌ها شد. در این دوره، مجازات‌ها براساس قرآن و فقه اسلامی تنظیم می‌شد و شامل حدود، قصاص، دیات و تعزیرات بود (حسینی، ۱۳۹۹: ۴۵)، مانند حدود: مجازات‌های مقرر در قرآن برای جرایم مشخص، مانند زنا، سرقت و قتل عمد و یا قصاص و دیه که بازتاب عدالت تنبیهی با هدف جبران ضرر می‌باشد. همچنین تعزیرات مجازات‌های انعطاف‌پذیر که قاضی براساس شرایط مجرم تعیین می‌کرد، مثلاً در زمان صفوی، اجرای دیه برای قتل ناخواسته باعث حفظ صلح بین خانواده‌ها و جلوگیری از خون‌خواهی‌های نامحدود شد. در این دوره، سیاست جنایی علاوه بر تنبیه، تا حدودی به حمایت از جامعه و کاهش جرم نیز توجه داشت، اما هنوز جنبه اصلاحی و درمانی محدود بود.

۲-۳- سیاست جنایی در دوره قاجار

تأکید بر عدالت تنبیهی است تا فرد خاطی مستحق دریافت همان کیفر شود.

۲-۲-۱- نظریه بازدارندگی

بر این اساس، مجازات به منظور بازدارندگی فردی و عمومی اعمال می‌شود (حسینی، ۱۳۹۹: ۵۸).

بازدارندگی فردی: جلوگیری از تکرار جرم توسط مجرم.

بازدارندگی عمومی: جلوگیری از ارتکاب جرم توسط دیگران.

مانند اعمال جریمه نقدی سنگین برای رانندگی خطرناک در شهرهای بزرگ ایران. هدف، ایجاد ترس و کاهش احتمال تکرار جرم است.

۲-۲-۲- نظریه اصلاح و درمان

این نظریه بر بازپروری و اصلاح رفتاری فرد مجرم تمرکز دارد. هدف آن توانمندسازی مجرم برای بازگشت به جامعه به‌عنوان یک عضو سازنده است (محمدی، ۱۳۹۷: ۶۲)، مثلاً برنامه‌های آموزشی و مهارت‌آموزی در زندان‌های ایران، مانند دوره‌های آموزشی حرفه‌ای برای زندانیان غیرخشن که هدف آن کاهش نرخ بازگشت به جرم است.

۲-۲-۳- نظریه اجتماعی و پیشگیری

این نظریه معتقد است مجازات باید عامل کاهش جرم در سطح کلان اجتماعی باشد. این دیدگاه، تمرکز بر عوامل اجتماعی جرم‌زا و اقدامات پیشگیرانه دارد (جعفری، ۱۳۹۸: ۶۵). مثال عملی: اجرای برنامه‌های مشاوره اجتماعی و حمایت‌های روانی برای خانواده‌های پرخطر که نقش پیشگیرانه در کاهش جرم نوجوانان دارد.

بنابراین مجازات از منظر حقوقی، فلسفی و اجتماعی تعاریف متفاوتی دارد، اما همه این دیدگاه‌ها بر یک نکته مشترک تأکید دارند: کنترل رفتار مجرمانه و حفظ نظم اجتماعی. نظریه‌های مختلف مجازات (تنبیهی، بازدارنده، اصلاحی و اجتماعی) نشان می‌دهند که مجازات صرفاً به منظور مجازات فرد خاطی نیست، بلکه می‌تواند ابزار اصلاح، بازدارندگی و پیشگیری باشد. انتخاب

³- Social Prevention Theory

¹- Deterrence Theory

²- Rehabilitation Theory

مجازات تنبیهی و اصلاحی است و سیاست جنایی ایران را به سمت رویکرد جرم‌شناسی اصلاح و درمان سوق داده است.

تاریخ سیاست جنایی در ایران نشان‌دهنده تحول تدریجی از نظام تنبیهی و دینی به نظام ترکیبی اصلاحی و درمانی است. از دوره پیش از اسلام تا امروز، سیاست جنایی ایران باتوجه به تغییرات اجتماعی، فرهنگی و سیاسی، به سمت حفظ نظم اجتماعی، بازدارندگی و اصلاح مجرم حرکت کرده است. تجربه‌های عملی نشان می‌دهند که ادغام مجازات تنبیهی با برنامه‌های اصلاحی و درمانی می‌تواند اثربخشی بیشتری در کاهش جرم و بازگشت مجرم به جامعه داشته باشد (حسینی، ۱۳۹۹: ۱۰۵).

۳- نظام کیفری سنتی و مجازات‌های تنبیهی

نظام کیفری سنتی در ایران، از دیرباز بر پایه مجازات‌های تنبیهی و کنترل مستقیم جامعه بر رفتار مجرمان شکل گرفته است. این نظام، هم در دوره‌های پیش از اسلام و هم در دوران اسلامی، عمدتاً بر اصول تنبیه و تلافی جرم تأکید داشت و اصلاح و درمان مجرم نقش چندانی در آن نداشت (جعفری، ۱۳۹۸: ۱۲۰).

هدف این فصل، بررسی انواع مجازات‌های سنتی، تحلیل فلسفه اعمال آن‌ها و ارائه مثال‌های عملی از تجربه‌های ایرانی است. همچنین نشان داده می‌شود که چرا این نظام با ورود به عصر مدرن و تأکید بر حقوق بشر و اصلاح مجرم، کم‌کم جای خود را به سیاست جنایی ترکیبی داده است.

۳-۱- ویژگی‌های نظام کیفری سنتی

نظام کیفری سنتی ایران دارای ویژگی‌های مشخصی بود که آن را از نظام‌های مدرن متمایز می‌کرد:

تمرکز بر تنبیه و تلافی: مجازات‌ها عمدتاً به منظور بازتلافی جرم و ایجاد عدالت فوری اعمال می‌شدند (نصیری، ۱۴۰۰: ۶۰).

حفظ نظم اجتماعی از طریق ترس: مجازات‌ها نقش بازدارنده داشته و عمدتاً با اعلام عمومی و مراسم تنبیهی اجرا می‌شدند. مجازات‌های جسمی و مالی غالب: شلاق، قصاص، دیه و مصادره اموال رایج‌ترین مجازات‌ها بودند.

نقش محدود دولت و قاضی: در بسیاری از موارد، اجرای مجازات برعهده خانواده‌ها و جامعه محلی بود و نقش دولت محدود بود (حسینی، ۱۳۹۹: ۵۰).

دوران قاجار با افزایش تعامل با کشورهای اروپایی و ورود به عصر مدرن شدن قانون‌گذاری همراه بود. نظام کیفری سنتی هنوز غالب بود، اما برخی قوانین مدنی و جزایی مدرن وارد ایران شد (محمدی، ۱۳۹۷: ۸۵).

ویژگی‌های این دوره عبارتند از: ترکیب مجازات‌های سنتی و جدید، ایجاد برخی محاکم دولتی مستقل، تمرکز بیشتر بر قانون و اجرای عدالت، مثلاً قانون مجازات عمومی ۱۲۹۰ شمسی، اولین تلاش برای تدوین مجموعه قوانین کیفری مدرن در ایران بود که شامل زندان، جزای نقدی و شلاق به‌عنوان مجازات‌ها بود. در این دوره، سیاست جنایی همچنان تنبیهی بود، اما زمینه برای پذیرش ایده‌های اصلاح و بازپروری فراهم شد.

۴-۲- سیاست جنایی در دوره پهلوی

دوره پهلوی، با تمرکز بر تدوین قوانین مدرن و ایجاد زندان‌های سازمان‌یافته، نقطه عطف تحول سیاست جنایی ایران بود (جعفری، ۱۳۹۸: ۹۸).

ویژگی‌های این دوره عبارتند از: تأسیس زندان‌های دولتی با ساختار مدیریتی مدرن، معرفی برنامه‌های آموزشی و اشتغال برای زندانیان، پذیرش برخی نظریه‌های اصلاح و بازپروری مجرم، مثلاً زندان قصر در تهران، با برنامه‌های آموزش حرفه‌ای برای زندانیان، نمونه‌ای از تلاش‌های اصلاحی بود که در کنار مجازات تنبیهی اجرا می‌شد. در این دوره، گرچه سیاست جنایی هنوز تا حد زیادی تنبیهی بود، اما مفهوم اصلاح و درمان به تدریج وارد سیستم کیفری شد.

۴-۵- سیاست جنایی در جمهوری اسلامی

با استقرار جمهوری اسلامی، قوانین کیفری بر پایه شریعت اسلامی تدوین شد، اما با افزایش تعامل با تجربه‌های جهانی و نگرش به جرم‌شناسی اصلاحی و درمانی، سیاست جنایی تغییر کرد (نصیری، ۱۴۰۰: ۱۱۵).

از ویژگی‌های این دوره می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

تأکید بر حقوق بشر و پیشگیری از جرم، ایجاد مجازات‌های جایگزین زندان برای جرایم غیرخشن، توسعه برنامه‌های اصلاحی در زندان‌ها، مثلاً اجرای طرح‌های حرفه‌آموزی و مشاوره روانی برای زندانیان غیرخشن، کاهش نرخ بازگشت به جرم را در برخی استان‌ها به‌دنبال داشته است. این دوره نشان‌دهنده ترکیب

۳-۲-۳- انواع مجازات‌های سنتی**۳-۲-۱- قصاص**

قصاص، یکی از بارزترین مجازات‌های تنبیهی بود که براساس اصل «چشم در برابر چشم» اجرا می‌شد. هدف آن هم ایجاد عدالت و هم بازدارندگی اجتماعی بود (جعفری، ۱۳۹۸: ۱۲۵)، مثلاً در موارد قتل عمد، خانواده مقتول می‌توانست درخواست قصاص کند یا با رضایت قاتل، دیه دریافت نماید.

۳-۲-۲- دیه

دیه جبران مالی ضرر ناشی از قتل یا جراحت بود و بیشتر برای جلوگیری از خون‌خواهی‌های بی‌پایان کاربرد داشت (نصیری، ۱۴۰۰: ۶۵)، مثلاً پرداخت دیه برای قتل ناخواسته باعث کاهش نزاع‌های خانوادگی در مناطق روستایی ایران شد.

۳-۲-۳- شلاق و ضرب و جرح

این نوع مجازات، عمدتاً برای جرایم اخلاقی و سرقت‌های کوچک اعمال می‌شد و به‌منظور تنبیه فوری و عمومی مجرم بود (محمدی، ۱۳۹۷: ۹۵)، مانند اجرای شلاق برای متخلفان قانون مدنی و رفتارهای اجتماعی خلاف عرف در بازارهای قدیمی تهران.

۳-۲-۴- حبس و زندان‌های ابتدایی

زندان‌های ابتدایی معمولاً محل نگهداری موقت مجرم بودند و نقش اصلاحی محدود داشتند (حسینی، ۱۳۹۹: ۵۲).

به‌عنوان مثال زندان‌های دوران قاجار و پهلوی اولیه، بیشتر جنبه بازداشت موقت داشتند تا اصلاحی یا درمانی.

۳-۳- فلسفه و نقد نظام کیفری سنتی

نظام سنتی کیفری ایران، باوجود تأکید بر عدالت و نظم اجتماعی، دارای نقاط ضعف مشخصی بود:

کمبود برنامه‌های اصلاحی و بازپروری: تمرکز اصلی بر مجازات فوری بود و اصلاح رفتار مجرم کمتر مورد توجه قرار می‌گرفت (جعفری، ۱۳۹۸: ۱۳۲).

بازدارندگی محدود: برخی مجازات‌های جسمی شدید، اثر بازدارندگی کوتاه‌مدت داشت، اما بازگشت به جرم را کاهش نمی‌داد (نصیری، ۱۴۰۰: ۷۰).

اعمال سلیقه‌ای مجازات: قدرت قاضی یا جامعه محلی در تعیین نوع و شدت مجازات باعث ناهمگنی اجرای عدالت می‌شد، مثلاً دو مجرم با جرم مشابه در شهرهای مختلف ایران ممکن بود مجازات متفاوتی دریافت کنند که نشان‌دهنده ضعف نظام یکپارچه کیفری سنتی بود.

۳-۴- تأثیر نظام سنتی بر سیاست جنایی معاصر

با ورود به دوره مدرن، ضعف‌های نظام سنتی، مانند تمرکز صرف بر تنبیه و عدم اصلاح مجرم، باعث شد تا سیاست جنایی ایران به سمت ادغام رویکردهای اصلاحی و درمانی حرکت کند. تجربه‌های اولیه در زندان‌ها و برنامه‌های بازپروری نشان داد که: برنامه‌های آموزشی و مشاوره روانی می‌تواند بازگشت به جرم را کاهش دهد.

ترکیب تنبیه و اصلاح، اثر بازدارندگی بیشتری دارد. به‌عنوان نمونه برنامه‌های مهارت‌آموزی زندانیان غیرخشن در زندان‌های تهران و تبریز نمونه‌ای از تغییر رویکرد سنتی به سیستم ترکیبی اصلاحی - تنبیهی است، لذا نظام کیفری سنتی ایران بر اصول تنبیه، تلافی و حفظ نظم اجتماعی از طریق ترس بنا شده بود و مجازات‌های جسمی و مالی محور اصلی آن بودند، هرچند این سیستم توانسته بود عدالت سریع و بازدارندگی کوتاه‌مدت ایجاد کند، اما فاقد برنامه‌های اصلاحی و درمانی بود. این ضعف‌ها زمینه را برای ورود نظریه‌های مدرن جرم‌شناسی و سیاست جنایی اصلاحی فراهم کرد (حسینی، ۱۳۹۹: ۵۵).

۴- پیدایش رویکرد اصلاح و درمان در حقوق کیفری

با ورود به دوره مدرن و افزایش تعامل با تجارب بین‌المللی در حوزه جرم‌شناسی، نظام کیفری ایران به تدریج به سمت رویکرد اصلاحی و درمانی حرکت کرد. این تحول، ناشی از ضعف‌های نظام سنتی و ضرورت کاهش نرخ بازگشت به جرم بود. این فصل به بررسی عوامل پیدایش رویکرد اصلاح و درمان، نظریه‌های مرتبط، و نمونه‌های عملی در ایران می‌پردازد (جعفری، ۱۳۹۸: ۱۵۰).

۴-۱- ضرورت پیدایش رویکرد اصلاح و درمان

نظام سنتی با تمرکز صرف بر مجازات تنبیهی نتوانست اثر طولانی‌مدتی در کاهش جرم ایجاد کند. مطالعات میدانی نشان داد که بسیاری از مجرمان پس از پایان مجازات دوباره به جرم بازمی‌گردند (نصیری، ۱۴۰۰: ۹۰).

عوامل اصلی ضرورت تحول عبارتند از:

بازگشت مکرر مجرم به جامعه: مجازات‌های صرفاً تنبیهی کارآمدی محدودی داشتند.

تحولات اجتماعی و اقتصادی: صنعتی‌شدن، مهاجرت و تغییر ساختار خانواده موجب افزایش جرم‌های جدید شد.

تأثیر حقوق بشر و تعهدات بین‌المللی: کشورهای مدرن به رعایت کرامت انسانی و اصلاح مجرم تأکید کردند، مثلاً اجرای برنامه‌های حرفه‌آموزی در زندان‌های تهران و شیراز نشان داد که زندانیانی که مهارت‌های فنی و شغلی آموختند، نرخ بازگشت کمتری به جرم داشته‌اند.

۴-۲- نظریه‌های مرتبط با رویکرد اصلاح و درمان

۴-۲-۱- نظریه بازپروری

این نظریه معتقد است مجازات باید بر توانمندسازی و اصلاح رفتاری فرد مجرم متمرکز شود. هدف آن کاهش بازگشت به جرم و ادغام مجرم در جامعه است (حسینی، ۱۳۹۹: ۷۰).

به‌عنوان نمونه ارائه مشاوره روان‌شناسی و درمان اعتیاد در زندان‌های ایران که منجر به کاهش جرایم مرتبط با مواد مخدر شده است.

۴-۲-۲- نظریه درمانی

این نظریه بر حمایت روانی و اجتماعی از مجرم تأکید دارد و معتقد است که رویکرد قانونی باید موجب درمان و بهبود فرد شود (محمدی، ۱۳۹۷: ۱۱۰). مثال عملی: برنامه‌های مشاوره خانواده برای زندانیان و خانواده‌های آنان، به‌منظور کاهش عوامل جرم‌زا و بازگشت مجدد به جرم.

۴-۲-۳- ادغام رویکرد تنبیهی و اصلاحی

تجربه‌های بین‌المللی و داخلی نشان می‌دهند که ترکیب مجازات تنبیهی با برنامه‌های اصلاحی اثربخشی بیشتری دارد. تنبیه اولیه برای ایجاد بازدارندگی و برنامه اصلاحی برای بازپروری و کاهش بازگشت به جرم اعمال می‌شود (جعفری، ۱۳۹۸: ۶۰)، مثلاً مجازات تعلیقی با الزام به شرکت در کلاس‌های مهارت‌آموزی و درمان روانی در برخی استان‌های ایران.

۴-۳- تجارب عملی در ایران

۴-۳-۱- زندان‌ها و مراکز اصلاحی

در ایران، برخی زندان‌ها و مراکز اصلاحی اقدام به اجرای برنامه‌های اصلاحی و درمانی کرده‌اند:

آموزش حرفه‌ای: کارگاه‌های نجاری، خیاطی و کامپیوتر.

مشاوره روانی: کاهش جرایم خشونت‌آمیز و اعتیاد. برنامه‌های اجتماعی: بازتوانی مهارت‌های اجتماعی و ارتباط با خانواده (نصیری، ۱۴۰۰: ۹۵).

۴-۳-۲- مجازات‌های جایگزین زندان

استفاده از مجازات‌های جایگزین زندان برای جرایم غیرخشن، مانند خدمات عمومی یا پرداخت جریمه، به‌منظور اصلاح و بازپروری مجرم به‌کار گرفته شده است (حسینی، ۱۳۹۹: ۷۵).

به‌عنوان مثال محکومان به جرایم خرد مالی به‌جای زندان، موظف به خدمت در سازمان‌های دولتی یا غیرانتفاعی شدند و پس از اجرای حکم، بازگشت به جرم کاهش یافت.

۴-۴- چالش‌ها و موانع اجرای رویکرد اصلاح و درمان

باوجود موفقیت‌های نسبی، اجرای رویکرد اصلاحی در ایران با موانعی مواجه است:

منابع محدود و بودجه ناکافی: ایجاد برنامه‌های آموزشی و درمانی نیازمند سرمایه‌گذاری گسترده است.

نگرش سنتی جامعه و مسئولان قضایی: هنوز برخی سیاست‌گذاران مجازات صرفاً تنبیهی را ترجیح می‌دهند، مثلاً اجرای برنامه آموزش کامپیوتر و حرفه‌های فنی برای زندانیان غیرخشن، همراه با مشاوره روانی، باعث کاهش نرخ بازگشت به جرم شد.

لذا باید گفت جرم‌شناسی نوین نشان می‌دهد که علل جرم پیچیده و چندعاملی هستند و سیاست جنایی باید ترکیبی از تنبیه، بازدارندگی، اصلاح و پیشگیری باشد. رویکردهای علمی و تحلیلی داده‌ها در ایران موجب تدوین برنامه‌های اصلاحی و پیشگیرانه شده و اثرات مثبتی در کاهش جرم و بازگشت مجرم به جامعه داشته است (جعفری، ۱۳۹۸: ۱۹۰).

۵- جرم‌شناسی نوین و تأثیر آن بر سیاست جنایی

جرم‌شناسی نوین به‌عنوان شاخه‌ای علمی در حقوق کیفری و جامعه‌شناسی، تلاش می‌کند علل جرم و رفتار مجرمانه را تحلیل و بررسی کند و سیاست جنایی را بر پایه شواهد و روش‌های علمی تدوین نماید. این فصل به بررسی نظریه‌ها و دستاوردهای جرم‌شناسی نوین و تأثیر آن‌ها بر سیاست جنایی ایران می‌پردازد. همچنین نمونه‌های عملی از تغییرات قانونی و اصلاحات در نظام کیفری ارائه می‌شود (جعفری، ۱۳۹۸: ۱۸۰).

۵-۱- تعریف و هدف جرم‌شناسی نوین

جرم‌شناسی نوین، مطالعه علمی علل و پیامدهای جرم و تحلیل رفتار مجرمان است. هدف آن عبارت است از: شناسایی عوامل فردی، اجتماعی و اقتصادی جرم، ارائه راهکارهای پیشگیری و کاهش جرم، کمک به تدوین سیاست‌های جنایی مبتنی بر شواهد علمی، در این رویکرد، مجازات صرفاً تنبیهی نیست و ترکیبی از بازدارندگی، اصلاح و درمان در نظر گرفته می‌شود (نصیری، ۱۴۰۰: ۱۲۵)، مثلاً مطالعات جرم‌شناسی در ایران نشان داده‌اند که افزایش بیکاری و فقر در برخی استان‌ها با افزایش جرایم خرد، مانند سرقت‌های کوچک مرتبط است و این یافته‌ها باعث طراحی برنامه‌های اجتماعی برای کاهش جرم شده است.

۵-۲- نظریه‌های جرم‌شناسی نوین**۵-۲-۱- نظریه‌های زیست‌شناختی و روان‌شناختی**

این نظریه‌ها بر عوامل فردی و بیولوژیکی تمرکز دارند و معتقدند برخی ویژگی‌های شخصیتی یا ژنتیکی ممکن است احتمال ارتکاب جرم را افزایش دهد (حسینی، ۱۳۹۹: ۹۰).

به‌عنوان نمونه شناسایی نوجوانان با اختلالات رفتاری و برنامه‌ریزی مشاوره روان‌شناسی برای کاهش احتمال ارتکاب جرم.

۵-۲-۲- نظریه‌های اجتماعی و فرهنگی

این نظریه‌ها معتقدند جرم نتیجه نابرابری‌های اجتماعی، فقر، بی‌عدالتی و فشارهای فرهنگی است (محمدی، ۱۳۹۷: ۱۳۵).

برای مثال می‌توان به برنامه‌های آموزشی و حمایتی برای خانواده‌های کم‌درآمد در تهران با هدف کاهش جرایم خرد و خشونت‌های خانگی اشاره نمود.

۵-۲-۳- نظریه کنترل اجتماعی

این نظریه بیان می‌کند که ارتباطات اجتماعی قوی و نهادهای پایدار اجتماعی مانع ارتکاب جرم می‌شوند (جعفری، ۱۳۹۸: ۱۸۵)، مثلاً ایجاد باشگاه‌های ورزشی و فرهنگی در محله‌های پرخطر برای نوجوانان به‌منظور کاهش بزهکاری.

۵-۳- تأثیر جرم‌شناسی نوین بر سیاست جنایی ایران

جرم‌شناسی نوین نقش مهمی در بازنگری قوانین و سیاست‌های جنایی ایران داشته است:

پیشگیری از جرم: تدوین قوانین و برنامه‌های اجتماعی براساس شواهد علمی، مانند مبارزه با اعتیاد و بیکاری.

بازپروری و اصلاح مجرم: ایجاد برنامه‌های آموزشی، حرفه‌آموزی و مشاوره روان‌شناسی در زندان‌ها.

مجازات‌های جایگزین زندان: برای کاهش جمعیت کیفری و پیشگیری از بازگشت به جرم (نصیری، ۱۴۰۰: ۱۳۵)، مانند طرح «پیشگیری اجتماعی از جرم در تهران» که براساس تحلیل جرم‌شناسی اجرا شد و نرخ جرایم خرد را کاهش داد.

۵-۴- رویکردهای علمی در برنامه‌های اصلاحی

براساس جرم‌شناسی نوین، برنامه‌های اصلاحی باید:

مبتنی بر ارزیابی علمی مجرم باشد، شامل آموزش مهارت‌های شغلی و اجتماعی باشد، حمایت روان‌شناسی و اجتماعی ارائه دهد (حسینی، ۱۳۹۹: ۹۵).

۶- نقش اصلاح و درمان در کاهش بازگشت به جرم

یکی از مهم‌ترین اهداف سیاست جنایی نوین، کاهش بازگشت مجدد مجرم به جامعه و ارتکاب جرم مجدد است. تجربه‌های داخلی و بین‌المللی نشان می‌دهند که مجازات صرفاً تنبیهی بدون برنامه‌های اصلاحی و درمانی، اثر محدود در جلوگیری از بازگشت به جرم دارد (جعفری، ۱۳۹۸: ۲۱۰).

این فصل به بررسی نقش اصلاح و درمان در کاهش بازگشت به جرم در ایران می‌پردازد و نمونه‌های عملی و تجربیات موفق و ناموفق را تحلیل می‌کند.

۶-۱- اهمیت بازپروری و درمان

اجرای مجازات‌های جایگزین زندان نیز نقش مهمی در کاهش بازگشت به جرم دارد:

خدمات عمومی، جریمه‌های مالی همراه با برنامه‌های آموزشی، نظارت اجتماعی و مشاوره اجباری، به‌عنوان نمونه محکومانی که به‌جای زندان موظف به خدمت در سازمان‌های اجتماعی شدند، پس از پایان حکم، نرخ بازگشت به جرم ۴۰ درصد کمتر از گروه کنترل داشته‌اند (نصیری، ۱۴۰۰: ۱۴۵).

۴-۶- چالش‌ها و محدودیت‌ها

باوجود موفقیت‌های نسبی، اجرای برنامه‌های اصلاح و درمان با چالش‌هایی مواجه است:

کمبود منابع مالی و انسانی: برای اجرای برنامه‌های حرفه‌آموزی و مشاوره؛ نگرش سنتی برخی قضات و کارکنان زندان: ترجیح مجازات تنبیهی صرف بر برنامه‌های اصلاحی؛ پیگیری ناکافی پس از آزادی مجرم: بسیاری از برنامه‌های اصلاحی بعد از آزادی ادامه نمی‌یابند (حسینی، ۱۳۹۹: ۱۲۰).

لذا باید اذعان داشت که تحقیقات و تجربه‌های ایران نشان می‌دهد که ترکیب مجازات تنبیهی با برنامه‌های اصلاحی و درمانی بهترین روش کاهش بازگشت به جرم است. آموزش، مهارت‌آموزی، مشاوره روان‌شناسی و حمایت‌های اجتماعی، نه‌تنها توانمندسازی مجرم را افزایش می‌دهد، بلکه امنیت جامعه و رضایت اجتماعی را نیز بهبود می‌بخشد (جعفری، ۱۳۹۸: ۲۲۰).

۷- تحلیل تطبیقی سیاست جنایی ایران و کشورهای پیشرفته

تجارب بین‌المللی در حوزه سیاست جنایی می‌تواند به ایران در طراحی و اصلاح قوانین کیفری کمک کند. این فصل به بررسی سیاست‌های جنایی در کشورهای پیشرفته و مقایسه آن با ایران می‌پردازد. هدف، شناسایی نقاط قوت و ضعف و ارائه درس‌های عملی برای بهبود نظام کیفری ایران است (جعفری، ۱۳۹۸: ۲۵۰).

۷-۱- سیاست جنایی در کشورهای پیشرفته

۷-۱-۱- رویکرد اصلاحی در کشورهای اسکاندیناوی

کشورهایی مانند سوئد، نروژ و دانمارک، بر بازپروری و اصلاح مجرم تمرکز دارند:

بازپروری و درمان مجرم باعث می‌شود که فرد علاوه بر تجربه تنبیه، مهارت‌ها و رفتارهای اجتماعی سالم را یاد بگیرد و احتمال ارتکاب جرم در آینده کاهش یابد (نصیری، ۱۴۰۰: ۱۴۰).

از دلایل اهمیت این امر می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود.

کاهش نرخ بازگشت به جرم و بهبود امنیت اجتماعی، کاهش هزینه‌های زندان و نگهداری مجرم، تقویت نقش اجتماعی مجرم و بازتوانی او به‌عنوان شهروند سازنده. به‌عنوان مثال زندانیان شرکت‌کننده در برنامه‌های حرفه‌آموزی و مهارت‌های شغلی در زندان قصر، پس از آزادی، نرخ بازگشت به جرم آن‌ها ۳۰ درصد کمتر از دیگر زندانیان بوده است.

۲-۶- برنامه‌های اصلاحی در ایران

۱-۲-۶- آموزش و مهارت‌آموزی

آموزش‌های فنی و حرفه‌ای به زندانیان کمک می‌کند تا پس از آزادی شغل پیدا کنند و استقلال مالی داشته باشند که یکی از عوامل کلیدی در کاهش جرم است (حسینی، ۱۳۹۹: ۱۱۵). مثلاً کارگاه‌های خیاطی، نجاری و کامپیوتر در زندان‌های تهران و شیراز باعث کاهش بازگشت به جرم در میان شرکت‌کنندگان شده است.

۲-۲-۶- مشاوره روان‌شناسی و درمان اعتیاد

جرم‌های مرتبط با اعتیاد و خشونت‌های خانگی با ارائه خدمات روان‌شناسی و درمان اعتیاد کاهش یافته‌اند (محمدی، ۱۳۹۷: ۱۵۵).

به‌عنوان مثال برنامه‌های ترک اعتیاد در زندان‌های اصفهان و تبریز، با پیگیری اجتماعی پس از آزادی، نرخ ارتکاب جرم مرتبط با مواد مخدر را به‌شدت کاهش داده است.

۳-۲-۶- برنامه‌های اجتماعی و خانوادگی

حمایت‌های اجتماعی و مشاوره خانوادگی نقش مهمی در اصلاح رفتار مجرم دارد. پیوند دوباره با خانواده و جامعه، انگیزه بازگشت به جرم را کاهش می‌دهد (جعفری، ۱۳۹۸: ۲۱۵). مثلاً برنامه‌های بازتوانی خانواده زندانیان در استان‌های شمالی ایران باعث کاهش جرایم خشونت‌آمیز در میان اعضای خانواده شده است.

۳-۶- مجازات‌های جایگزین زندان

جایگزین زندان، به منظور کاهش این مشکلات و تمرکز بر اصلاح و درمان مجرم طراحی شده‌اند.

این فصل به بررسی انواع مجازات‌های جایگزین، کاربرد آن‌ها در ایران و تجربه‌های موفق بین‌المللی می‌پردازد (جعفری، ۱۳۹۸: ۲۸۵).

۱-۸- تعریف و فلسفه مجازات‌های جایگزین زندان

مجازات جایگزین زندان عبارت است از هر نوع مجازات قانونی که به جای زندان برای مجرم اعمال می‌شود و هدف آن کاهش جمعیت کیفری، اصلاح مجرم و پیشگیری از بازگشت به جرم است (نصیری، ۱۴۰۰: ۱۷۵).

باید گفت در فلسفه مواردی، همچون کاهش هزینه‌های زندان و مدیریت جمعیت کیفری، تمرکز بر اصلاح و بازپروری مجرم، حفظ پیوند اجتماعی مجرم با خانواده و جامعه مد نظر می‌باشد، مثلاً فردی که مرتکب سرقت خرد شده است، به جای زندان، موظف به انجام خدمات عمومی و شرکت در کلاس‌های مهارت‌آموزی می‌شود.

۲-۸- انواع مجازات‌های جایگزین زندان

۱-۲-۸- خدمات عمومی و اجتماعی

این مجازات شامل انجام وظایف عمومی، کار داوطلبانه یا خدمات اجتماعی است (حسینی، ۱۳۹۹: ۱۴۰)، مثلاً محکومان به جرایم خرد مالی موظف به همکاری با شهرداری یا مؤسسات غیرانتفاعی به مدت مشخص.

۲-۲-۸- جزای نقدی و مالی

پرداخت جریمه‌های نقدی می‌تواند به عنوان جایگزین حبس برای جرایم کم‌اهمیت استفاده شود و اثر بازدارندگی نیز دارد (محمدی، ۱۳۹۷: ۲۰۰). به عنوان نمونه پرداخت جریمه نقدی برای تخلفات ترافیکی شدید به جای حبس کوتاه‌مدت.

۳-۲-۸- تعلیق اجرای مجازات

در این نوع مجازات، اجرای حبس مشروط به شرکت در برنامه‌های اصلاحی یا پایش اجتماعی می‌شود (جعفری، ۱۳۹۸: ۲۹۰). به عنوان مثال محکومی به جرم سرقت موظف به شرکت در کلاس‌های مشاوره و حرفه‌آموزی شده و در صورت عدم بازگشت به جرم، حبس اجرا نمی‌شود.

برنامه‌های آموزشی و حرفه‌ای برای زندانیان، حمایت روان‌شناسی و اجتماعی، مجازات‌های جایگزین زندان برای جرایم غیرخشن، مثلاً در زندان هالدن نروژ، مجرمین در شرایطی مشابه محیط اجتماعی آموزش می‌بینند و مسؤولیت اجتماعی می‌آموزند؛ نرخ بازگشت به جرم در این زندان کمتر از ۲۰ درصد است (محمدی، ۱۳۹۷: ۱۷۵).

۲-۱-۷- رویکرد ترکیبی در آمریکا و کانادا

در این کشورها سیاست جنایی مبتنی بر بازدارندگی، تنبیه و اصلاح است:

استفاده از مجازات‌های تنبیهی برای جرایم سنگین، برنامه‌های اصلاحی و مشاوره برای مجرمین غیرخشن، مجازات‌های جایگزین زندان برای کاهش جمعیت کیفری. به عنوان نمونه برنامه Drug Court در آمریکا، معتادان به مواد مخدر را تحت نظارت قانونی و درمان روانی قرار می‌دهد و نرخ بازگشت به جرم را کاهش می‌دهد (حسینی، ۱۳۹۹: ۱۳۰).

۲-۷- سیاست جنایی در ایران

در ایران، سیاست جنایی ترکیبی از رویکرد سنتی و اصلاحی است:

مجازات‌های تنبیهی برای جرایم عمده، برنامه‌های اصلاحی در زندان‌ها برای جرایم غیرخشن، مجازات‌های جایگزین زندان محدود به برخی استان‌ها. به عنوان مثال برنامه حرفه‌آموزی در زندان‌های تهران و تبریز باعث کاهش نرخ بازگشت به جرم در میان شرکت‌کنندگان شده است (نصیری، ۱۴۰۰: ۱۵۰).

لذا تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که کشورهای پیشرفته با تمرکز بر بازپروری، اصلاح و حمایت اجتماعی موفق به کاهش بازگشت به جرم شده‌اند. ایران در حال حرکت به سمت این رویکرد است، اما نیاز به گسترش برنامه‌های اصلاحی، افزایش منابع و پایش علمی دارد. بهره‌گیری از تجربه‌های بین‌المللی می‌تواند سیاست جنایی ایران را کارآمدتر و اثربخش‌تر سازد (محمدی، ۱۳۹۷: ۱۸۰).

۸- مجازات‌های جایگزین زندان و کاربرد آن‌ها

زندان به عنوان مجازات سنتی، با وجود اهداف تنبیهی و بازدارنده، مشکلات زیادی، از جمله افزایش جمعیت کیفری، هزینه‌های سنگین نگهداری و بازگشت به جرم ایجاد می‌کند. مجازات‌های

۴-۲-۸- آزادی مشروط و نظارت اجتماعی

آزادی مشروط، ادغام مجرم در جامعه تحت نظارت قانونی و اجتماعی است و می‌تواند با برنامه‌های روان‌شناسی و حرفه‌آموزی همراه شود (نصیری، ۱۴۰۰: ۱۴۵)، مثلاً محکومان غیرخشن پس از گذراندن یک‌سوم حکم زندان، با نظارت و ارائه گزارش‌های منظم به دادگاه آزاد می‌شوند.

۳-۸- تجربه‌های ایران در اجرای مجازات‌های جایگزین

ایران با اجرای آزمایشی و محدود، تجربه‌هایی در این زمینه داشته است:

۲-۱-۹- نتایج

افزایش شانس اشتغال پس از آزادی، کاهش نرخ بازگشت به جرم تا ۳۰-۴۰ درصد، بهبود روحیه و توانمندسازی زندانیان، مثلاً زندانیانی که در کارگاه‌های آموزشی تهران شرکت کردند، پس از آزادی با کمک سازمان‌های خیریه و دفاتر کاربایی مشغول به کار شده و به‌ندرت به زندان بازگشتند.

زندانیان غیرخشن: استفاده از مجازات تعلیقی و خدمات اجتماعی، برنامه‌های حرفه‌آموزی: کاهش نرخ بازگشت به جرم، نظارت اجتماعی: پایش رفتار مجرم توسط مددکاران اجتماعی. به‌عنوان مثال می‌توان گفت در تهران و تبریز، محکومانی که به‌جای حبس در برنامه‌های حرفه‌آموزی شرکت کردند، ۴۰ درصد کمتر به زندان بازگشتند (حسینی، ۱۳۹۹: ۱۴۵).

۲-۹- برنامه‌های درمان اعتیاد**۱-۲-۹- ضرورت**

اعتیاد یکی از عوامل اصلی جرم در ایران است و بسیاری از جرایم مالی و خشونت‌های خانگی با آن مرتبط هستند. برنامه‌های درمان اعتیاد و مشاوره روان‌شناسی در زندان‌ها نقش مهمی در کاهش جرم دارند (حسینی، ۱۳۹۹: ۱۵۵).

۴-۸- مزایا و محدودیت‌ها**۱-۴-۸- مزایا**

کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها، کاهش هزینه‌های نگهداری زندانیان، تمرکز بر اصلاح و بازپروری مجرم، حفظ ارتباط مجرم با خانواده و جامعه (جعفری، ۱۳۹۸: ۲۹۵).

۲-۲-۹- تجربه موفق

مراکز ترک اعتیاد در زندان‌های اصفهان و تبریز با ارائه درمان دارویی و روان‌شناسی، پیگیری اجتماعی پس از آزادی. به‌عنوان مثال محکومانی که در برنامه‌های درمانی شرکت کردند، نرخ ارتکاب جرایم مرتبط با مواد مخدر تا ۵۰ درصد کاهش یافته است.

۲-۴-۸- محدودیت‌ها

نیاز به بودجه و نیروی انسانی متخصص، مقاومت برخی قضات و مسؤلان سنتی، نیاز به سیستم پایش و ارزیابی دقیق (نصیری، ۱۴۰۰: ۱۸۵)، لذا باید گفت مجازات‌های جایگزین زندان، ابزاری اثربخش برای کاهش جمعیت کیفری، افزایش اصلاح و بازپروری مجرم و پیشگیری از بازگشت به جرم هستند. تجربه ایران نشان می‌دهد که گسترش این مجازات‌ها و ایجاد برنامه‌های حمایتی و پایش اجتماعی می‌تواند اثر قابل توجهی در سیاست جنایی کشور داشته باشد.

۳-۲-۹- برنامه‌های مشاوره اجتماعی و خانوادگی

پشتیبانی از خانواده مجرم و ارائه مشاوره اجتماعی، نقش اساسی در اصلاح رفتاری و کاهش بازگشت به جرم دارد (محمدی، ۱۳۹۷: ۲۱۰).

۹- تجربیات موفق اصلاح و درمان در ایران

به‌عنوان مثال، برنامه‌های مشاوره خانواده در استان‌های شمالی و مرکزی ایران، آموزش مهارت‌های ارتباطی و مدیریت تعارض که در نتیجه، کاهش جرایم خشونت‌آمیز و بهبود ارتباطات اجتماعی زندانیان پس از آزادی را به‌دنبال داشته است.

در سال‌های اخیر، ایران با تلاش برای اجرای برنامه‌های اصلاحی و درمانی در نظام کیفری، تجربه‌های موفق کسب کرده است. این فصل به بررسی نمونه‌های واقعی، تحلیل نتایج و شناسایی عوامل موفقیت این برنامه‌ها می‌پردازد. هدف، ارائه

۹-۴- مجازات‌های جایگزین زندان

۹-۴-۱- تجربه ایران

اجرای مجازات‌های جایگزین، مانند خدمات عمومی، جریمه نقدی و آزادی مشروط، در برخی استان‌ها موفقیت‌آمیز بوده است (جعفری، ۱۳۹۸: ۳۲۰). مثلاً محکومان به سرقت خرد در تهران به جای حبس، موظف به انجام خدمات عمومی شدند و نرخ بازگشت به جرم آن‌ها ۴۰ درصد کمتر از گروه کنترل بود.

۹-۴-۲- مزایای این امر

کاهش جمعیت کیفری زندان‌ها، تمرکز بر بازپروری و اصلاح مجرم، حفظ ارتباط با خانواده و جامعه از عوامل موفقیت تجربیات اصلاح و درمان می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

تعهد قوه قضاییه و سازمان زندان‌ها به اجرای برنامه‌ها، بودجه و منابع مناسب برای آموزش، مشاوره و درمان، پشتیبانی اجتماعی و مشارکت خانواده‌ها، پیگیری و نظارت مستمر پس از آزادی (نصیری، ۱۴۰۰: ۱۹۵)، مثلاً ترکیب آموزش حرفه‌ای، درمان اعتیاد و مشاوره خانواده در یک برنامه جامع، نرخ بازگشت به جرم را به حداقل رسانده است، لذا باید به این موضوع اذعان داشت که تجربیات موفق ایران نشان می‌دهند که ترکیب مجازات تنبیهی با برنامه‌های اصلاحی و درمانی می‌تواند نرخ بازگشت به جرم را به‌طور قابل توجهی کاهش دهد. آموزش حرفه‌ای، درمان اعتیاد، مشاوره اجتماعی و اجرای مجازات‌های جایگزین، عوامل کلیدی موفقیت این برنامه‌ها هستند. این تجربیات می‌تواند به‌عنوان مدل برای توسعه سیاست جنایی در سطح ملی استفاده شوند (جعفری، ۱۳۹۸: ۳۲۵).

۱۰- چالش‌ها و موانع اجرای سیاست‌های اصلاحی

باوجود موفقیت‌های نسبی برنامه‌های اصلاحی و درمانی در ایران، چالش‌ها و موانع ساختاری، اجتماعی و فرهنگی مانع از تحقق کامل اهداف سیاست جنایی اصلاحی شده‌اند. شناخت این موانع برای طراحی سیاست‌های مؤثر و پایدار ضروری است (جعفری، ۱۳۹۸: ۳۵۰). مثلاً استفاده از برنامه‌های ترکیبی آموزش، مهارت‌آموزی و مشاوره روان‌شناسی در زندان‌های بزرگ تهران و تبریز، بازگشت به جرم را کاهش داده و امنیت اجتماعی را ارتقا داده است.

۱۰-۱- چالش‌های ساختاری

۱۰-۱-۱- کمبود منابع مالی و انسانی

ایجاد برنامه‌های حرفه‌آموزی، مشاوره روان‌شناسی و درمان اعتیاد نیازمند بودجه مناسب و نیروی متخصص است (نصیری، ۱۴۰۰: ۲۱۰). به‌عنوان نمونه بسیاری از زندان‌های شهرستان‌ها نمی‌توانند برنامه‌های آموزشی و حرفه‌آموزی را به‌دلیل کمبود مربی و تجهیزات اجرا کنند.

۱۰-۱-۲- ضعف زیرساخت‌ها

زندان‌ها و مراکز اصلاحی برخی استان‌ها فاقد فضاهای مناسب برای آموزش و درمان هستند، مثلاً نبود کارگاه‌های صنعتی یا کلاس‌های آموزشی استاندارد در زندان‌های کوچک، اجرای برنامه‌های اصلاحی را محدود می‌کند.

۱۰-۲- چالش‌های فرهنگی و اجتماعی

۱۰-۲-۱- نگرش سنتی جامعه و قضات

برخی از قضات و مسؤولان هنوز به مجازات تنبیهی صرف اعتقاد دارند و اجرای برنامه‌های اصلاحی را کم‌اهمیت می‌دانند (حسینی، ۱۳۹۹: ۱۷۵)، مانند درخواست تعلیق یا جایگزین زندان برای مجرم غیرخشن در برخی استان‌ها با مقاومت قضایی مواجه می‌شود.

۱۰-۲-۲- پذیرش محدود جامعه

جامعه گاهی تمایل دارد مجرم صرفاً تنبیه شود و اعتماد به برنامه‌های اصلاحی و درمانی پایین است. به‌عنوان مثال خانواده قربانیان گاهی با آزادی مشروط یا مجازات تعلیقی مخالفت می‌کنند، حتی اگر مجرم در برنامه‌های بازپروری شرکت کرده باشد.

۱۰-۳- چالش‌های اجرایی

۱۰-۳-۱- عدم هماهنگی میان نهادها

اجرای برنامه‌های اصلاحی نیازمند همکاری بین سازمان زندان‌ها، قوه قضاییه، سازمان‌های خیریه و مراکز درمانی است، اما هماهنگی کافی وجود ندارد (محمدی، ۱۳۹۷: ۲۴۰). مثلاً عدم هماهنگی بین مددکاران اجتماعی و مربیان حرفه‌آموزی باعث توقف برخی برنامه‌ها شده است.

۱۰-۳-۲- نبود سیستم پایش و ارزیابی

برای سنجش اثر برنامه‌های اصلاحی و درمانی، سیستم پایش علمی و ارزیابی مستمر ضروری است، اما در بسیاری از زندان‌ها اجرا نمی‌شود. به‌عنوان مثال عدم ثبت و تحلیل داده‌ها در زندان‌های کوچک، مانع اصلاح روش‌ها و بهبود برنامه‌ها می‌شود.

۴-۱۰-۱- راهکارها و پیشنهادها

زندان‌های اسکاندیناوی و تطبیق آن با شرایط ایران، موجب کاهش بازگشت به جرم و افزایش کارایی سیاست جنایی شده است.

لازم به ذکر است که چالش‌ها و موانع آینده در این مورد عبارتند از: بودجه و منابع انسانی محدود برای گسترش برنامه‌های اصلاحی، نگرش سنتی برخی مسؤولان قضایی و اجتماعی، مقاومت بخشی از جامعه و خانواده‌ها نسبت به آزادی مشروط و مجازات‌های جایگزین، نیاز به آموزش و فرهنگ‌سازی مستمر برای پذیرش اصلاح و درمان به‌عنوان رویکرد اصلی سیاست جنایی (حسینی، ۱۳۹۹: ۲۰۰)، البته می‌توان راهکارها و توصیه‌هایی جهت بهبود شرایط به شرح ذیل ارائه نمود:

تدوین سیاست جنایی ملی مبتنی بر بازپروری و درمان، افزایش بودجه و منابع انسانی متخصص، گسترش همکاری میان قوه قضاییه، سازمان زندان‌ها و نهادهای غیرانتفاعی، طراحی سیستم‌های پایش علمی و ارزیابی مستمر، آموزش و فرهنگ‌سازی جامعه و مسؤولان درباره مزایای اصلاح و درمان مجرم. به‌عنوان مثال اجرای یک برنامه ملی ترکیبی در زندان‌های کشور که شامل آموزش حرفه‌ای، مشاوره روانی، حمایت اجتماعی و آزادی مشروط تحت نظارت باشد، می‌تواند نرخ بازگشت به جرم را به حداقل برساند، لذا باتوجه به مطالب فوق می‌توان گفت که آینده سیاست جنایی ایران به‌سوی تمرکز بر اصلاح و درمان مجرم در حرکت است. توسعه برنامه‌های اصلاحی، گسترش مجازات‌های جایگزین زندان و استفاده از پایش علمی، می‌تواند نرخ بازگشت به جرم را کاهش داده و امنیت اجتماعی را افزایش دهد. این تحول نیازمند منابع کافی، آموزش و فرهنگ‌سازی و هماهنگی میان نهادهای مرتبط است (جعفری، ۱۳۹۸: ۳۹۰).

۱۱- آینده سیاست جنایی ایران با تأکید بر اصلاح و درمان

باتوجه به تجربه‌های گذشته و تحولات جهانی در حوزه جرم‌شناسی و سیاست جنایی، ایران نیازمند تدوین سیاست جنایی جامع و پیشرفته است که براساس رویکردهای اصلاحی و درمانی باشد. این فصل به بررسی آینده سیاست جنایی ایران، فرصت‌ها و چالش‌های پیش رو و راهکارهای علمی برای توسعه برنامه‌های اصلاحی می‌پردازد (جعفری، ۱۳۹۸: ۳۸۰).

۱۱-۱- ضرورت توسعه سیاست جنایی اصلاحی

افزایش بودجه و نیروی متخصص برای برنامه‌های اصلاحی و درمانی، آموزش قضات و مسؤولان زندان درباره اهمیت بازپروری و کاهش بازگشت به جرم، آگاه‌سازی جامعه و خانواده‌ها درباره اثرات مثبت برنامه‌های اصلاحی ایجاد سیستم پایش و ارزیابی علمی برای سنجش اثربخشی برنامه‌ها (جعفری، ۱۳۹۸: ۳۵۵).

تقویت همکاری میان نهادهای مرتبط برای اجرای هماهنگ برنامه‌ها، مثلاً راه‌اندازی پایگاه داده مشترک میان سازمان زندان‌ها و دادگستری برای ثبت نتایج برنامه‌های اصلاحی می‌تواند اثربخشی آن‌ها را بهبود دهد، لذا باید گفت چالش‌ها و موانع ساختاری، فرهنگی و اجرایی، مانع اجرای کامل سیاست‌های اصلاحی در ایران هستند. با این حال، با افزایش منابع، آموزش، هماهنگی نهادها و سیستم‌های پایش علمی، امکان تحقق اهداف سیاست جنایی اصلاحی و کاهش بازگشت به جرم فراهم می‌شود (حسینی، ۱۳۹۹: ۱۷۵).

در مورد چشم‌انداز آینده می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۱-۴-۱- توسعه برنامه‌های اصلاحی

ایجاد کارگاه‌های آموزشی، کلاس‌های حرفه‌آموزی و مشاوره روان‌شناسی برای تمامی زندانیان غیرخشن، گام مهمی در آینده سیاست جنایی خواهد بود (حسینی، ۱۳۹۹: ۱۹۵).

۲-۴-۱۰- گسترش مجازات‌های جایگزین زندان

استفاده گسترده از خدمات عمومی، جریمه‌های نقدی، تعلیق مجازات و آزادی مشروط تحت نظارت می‌تواند جمعیت کیفری را کاهش دهد و مجرمین را به جامعه بازگرداند (محمدی، ۱۳۹۷: ۲۶۵).

۳-۴-۱۰- پایش علمی و ارزیابی مستمر

راه‌اندازی سیستم‌های پایش داده و ارزیابی برنامه‌ها به‌منظور سنجش اثربخشی برنامه‌های اصلاحی و درمانی ضروری است (جعفری، ۱۳۹۸: ۳۸۵).

۵-۱۰- فرصت‌ها و مزیت‌ها

کاهش بازگشت به جرم و افزایش امنیت اجتماعی، کاهش هزینه‌های زندان و بهره‌وری بهتر منابع، توانمندسازی مجرمین و بازگشت آنان به جامعه به‌عنوان شهروندان مفید، هماهنگی با استانداردهای بین‌المللی و رعایت حقوق بشر، مثلاً استفاده از مدل

استفاده از مجازات‌های جایگزین زندان توانسته جمعیت کیفری را کاهش دهد و بازپروری مجرم را افزایش دهد (جعفری، ۱۳۹۸: ۴۲۵).

چالش‌ها و موانع کلیدی عبارتند از: کمبود منابع مالی و انسانی متخصص نگرش سنتی برخی مسؤولان قضایی و اجتماعی، عدم هماهنگی بین نهادهای ذی‌ربط، نیاز به سیستم پایش علمی و ارزیابی مستمر، مقاومت جامعه و خانواده‌ها نسبت به آزادی مشروط و برنامه‌های اصلاحی (نصیری، ۱۴۰۰: ۲۶۵).

می‌توان پیشنهادات سیاست جنایی مبتنی بر اصلاح و درمان را به شرح دیل بیان نمود:

تقویت برنامه‌های اصلاحی و بازپروری: ایجاد کارگاه‌ها و کلاس‌های آموزشی و حرفه‌آموزی در تمام زندان‌ها، گسترش مشاوره روان‌شناسی و درمان اعتیاد، تقویت حمایت اجتماعی و خانوادگی مجرم، مثلاً طراحی یک برنامه جامع در زندان‌های کشور که شامل آموزش فنی، درمان اعتیاد و مشاوره اجتماعی باشد.

توسعه مجازات‌های جایگزین زندان: اعمال خدمات عمومی، جریمه نقدی، تعلیق مجازات و آزادی مشروط تحت نظارت با هدف کاهش جمعیت کیفری و حفظ پیوند اجتماعی مجرم (حسینی، ۱۳۹۹: ۲۳۰).

همچنین در مورد پایش علمی و ارزیابی مستمر می‌توان گفت که ایجاد سیستم داده‌محور ملی برای بررسی اثر برنامه‌ها، استفاده از شاخص‌های بازگشت به جرم، اشتغال و وضعیت اجتماعی برای سنجش موفقیت، مانند بانک اطلاعاتی ملی از زندانیان و برنامه‌های اصلاحی برای ارزیابی اثربخشی برنامه‌ها می‌تواند در این مورد مثر ثمر باشد.

چشم‌انداز آینده را می‌توان این‌گونه تصور نمود که با اجرای پیشنهادهای فوق، ایران می‌تواند به سیستم جنایی پیشرفته و انسانی دست یابد که هم امنیت جامعه را تضمین کند و هم مجرمین را به شهروندان سازنده و مفید بازگرداند. سیاست جنایی مبتنی بر اصلاح و درمان، ترکیبی از عدالت، بازدارندگی و بازپروری خواهد بود (جعفری، ۱۳۹۸: ۴۳۰)، مثلاً اجرای برنامه ملی ترکیبی اصلاحی در زندان‌های کشور می‌تواند نرخ بازگشت

تحقیقات نشان می‌دهد که مجازات صرفاً تنبیهی، در بلندمدت اثر محدود در کاهش جرم دارد. از سوی دیگر، برنامه‌های اصلاحی و درمانی موجب بازپروری، کاهش بازگشت به جرم و تقویت امنیت اجتماعی می‌شوند (نصیری، ۱۴۰۰: ۲۳۰).

از دلایل ضرورت می‌توان به افزایش جمعیت کیفری و محدودیت ظرفیت زندان‌ها، نیاز به کاهش هزینه‌های نگهداری زندانیان، تحولات اجتماعی و فرهنگی که نیازمند بازتوانی مجرمین هستند، اشاره نمود.

نتیجه‌گیری

در طول این مقاله، تحول مفهوم مجازات در سیاست جنایی ایران از نظام تنبیهی سنتی به رویکرد اصلاحی و درمانی نوین مورد بررسی قرار گرفت. این فصل با جمع‌بندی یافته‌ها و ارائه پیشنهادات کاربردی، مسیر توسعه سیاست جنایی ایران را براساس تجربه‌های داخلی و بین‌المللی روشن می‌کند.

۱- تحول تاریخی

نظام سنتی ایران عمدتاً مبتنی بر مجازات تنبیهی، شلاق، قصاص و دیه بود. تمرکز بر بازدارندگی فوری و نظم اجتماعی و کم‌توجهی به اصلاح و درمان مجرم (نصیری، ۱۴۰۰: ۲۵۰).

۲- ورود رویکرد اصلاحی و درمانی

برنامه‌های اصلاحی، درمان اعتیاد و مجازات‌های جایگزین، پاسخ به محدودیت‌های نظام سنتی بودند.

تجربه ایران نشان داد که ترکیب تنبیه و اصلاح بیشترین اثر را در کاهش بازگشت به جرم دارد (حسینی، ۱۳۹۹: ۲۱۰).

۳- تأثیر جرم‌شناسی نوین

مطالعات علمی و داده‌محور امکان تحلیل علل جرم و تدوین سیاست‌های مؤثر را فراهم کرده است.

نهادهای ایرانی با بهره‌گیری از جرم‌شناسی نوین، برنامه‌های حرفه‌آموزی، مشاوره و حمایت اجتماعی را گسترش داده‌اند (محمدی، ۱۳۹۷: ۲۸۰).

۴- تجربه‌های موفق

مراکز حرفه‌آموزی، درمان اعتیاد و مشاوره خانوادگی و اجتماعی موجب کاهش بازگشت به جرم شده‌اند.

به جرم را به حداقل برساند و الگوی موفق بین‌المللی را در ایران بومی‌سازی کند.

لذا در نهایت به این جمع‌بندی خواهیم رسید که سیاست جنایی ایران از نظام تنبیهی سنتی به رویکرد اصلاحی و درمانی تحول یافته است. برنامه‌های اصلاحی، درمان اعتیاد، مجازات‌های جایگزین و حمایت اجتماعی، اثر چشم‌گیری در کاهش بازگشت به جرم دارند و برای تحقق کامل اهداف سیاست جنایی، نیاز به منابع، آموزش، هماهنگی نهادی و پایش علمی وجود دارد و آینده سیاست جنایی ایران، انسان محور، داده‌محور و مبتنی بر اصلاح و درمان خواهد بود.

ملاحظات اخلاقی: در تمام مراحل نگارش پژوهش حاضر، صداقت و و امانتداری رعایت شده است.

تعارض منافع: در این مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

سهم نویسندگان: نگارش مقاله مشترکاً توسط نویسندگان صورت گرفته است.

تشکر و قدردانی: از کلیه کسانی که در معرفی منابع و تهیه این مقاله ما را یاری رساندند، تشکر و قدردانی می‌نماییم.

تأمین اعتبار پژوهش: این پژوهش فاقد تأمین‌کننده مالی بوده است.

منابع

- جعفری، علی (۱۳۹۸). جرم‌شناسی تطبیقی. تهران: انتشارات میزان.

- حسینی، مهدی (۱۳۹۹). بازپروری و اصلاح مجرم در ایران. مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.

- محمدی، سارا (۱۳۹۷). حقوق کیفری تطبیقی. تهران: انتشارات میزان.

- نصیری، رضا (۱۴۰۰). سیاست جنایی و اصلاح مجرم. تهران: انتشارات عدالت.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی